

نوشته‌ها و نانوشته‌ها - جنگ

● ابوالفضل حسن‌آبادی^۱
دانشجوی دکتری تاریخ محلی، دانشگاه اصفهان

■ تاریخ‌نگری و تاریخ‌نگاری جنگ ایران و عراق (مجموعه مقالات)
■ به اهتمام: علی‌رضا کمبری
■ تهران، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ؛ چاپ اول: ۱۳۸۷،
۴۴۰ صفحه

جنگ تحمیلی به عنوان یک عامل تأثیرگذار، بر تمامی جنبه‌های زندگی سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و مذهبی جامعه‌ی ایرانی در یک دوره‌ی هشت ساله و بعد از آن اثر گذاشته است و تاکنون صدها کتاب در حوزه‌های موضوعی متفاوت برای بررسی ابعاد آن نگاشته شده است که یکی از آن‌ها کتاب تاریخ‌نگری و تاریخ‌نگاری جنگ ایران و عراق است. همان‌گونه که از نام کتاب پیداست به مبحث وقایع و رخداد‌های جنگ از منظر نگارش علمی و آکادمیک در پس‌زمینه‌ی تاریخ می‌پردازد. بررسی دامنه و سطح این اثرگذاری از منظر نگارش و ثبت اطلاعات جنگ و کنش و واکنش بین راویان و موضوع مورد روایت از اهداف اولیه این کتاب است. گردآورنده‌ی مقالات، از دل اطلاعات جمع‌آوری شده در این مجموعه، سعی دارد به پرسش‌های اساسی ذیل پاسخ گوید:

- آیا جنگ را می‌توان در زمره‌ی تاریخ شمرد؟
- نگاه امروزی به جنگ را باید از نظر موضوعی نگریست یا جنگ به‌مثابه یک عامل مقدس باید از دید کلی مورد بررسی قرار گیرد؟
- چه نوع نگاه به جنگ باید در بررسی‌ها مد نظر قرار گیرد؟ آیا لزوماً باید از دیدگاه مراکز مرتبط یا افراد درگیر در آن باشد یا باید زوایای دیگری از آن را نیز جست‌وجو کرد؟
- دامنه نقدپذیری و بینش انتقادی در منظر جنگ چه اندازه است؟
آیا اندیشیدن نسبت به جنگ را همان‌گونه که در طی هشت سال همه درگیر آن بودند، می‌توان عمومی کرد یا باید این کار در حوزه‌ی تخصصی و حلقه‌ی خاصی صورت پذیرد؟ نگاه به جنگ به عنوان یک موضوع تخصصی تا چه حد باید بر بینش پژوهشی و علمی و تا چه حد بر دیدگاه عمومی استوار باشد؟

به این سؤالات و ده‌ها پرسش دیگر در طی متن به‌صورت غیرمستقیم و در چهارچوب دسته‌بندی مطالب کتاب پاسخ داده شده است. عنوان کتاب می‌تواند روشن‌کننده برخی از زوایای تفکر گردآورنده‌ی کتاب باشد. واژگان تاریخ‌نگاری و تاریخ‌نگاری از دید متخصصان فن، دو واژه‌ی متضاد هستند که به نوعی بینش خاص فکری بر کار دلالت می‌کنند. تاریخ‌نگاری را می‌توان نقل و نوشتن وقایع تاریخی بر اساس آنچه هست

کتاب به مبحث وقایع و رخدادهای جنگ از منظر نگارش علمی و آکادمیک در پس‌زمینه‌ی تاریخ می‌پردازد

نوشته‌ها و نانوشته‌ها

تاریخ‌نگاری جنگ؛

۳- لزوم دقت و توجه به ثبت وقایع جنگ براساس تأمل دقیق در پیش‌فرض‌های تاریخی، فهم و درک صحیح وقایع؛

۴- پرهیز از قطعیت و جزمیت در اندیشه‌های تاریخ‌نگاری جنگ؛

۵- توجه دادن به عدم دخالت آراء و افکار فردی در برداشت‌های متفاوت از جنگ و بازآفرینی گذشته جنگ براساس وضعیت موجود امروز؛

۶- لزوم نوزایی در فهم تاریخی نسبت به جنگ و احیای آگاهی تاریخی از گذشته جنگ برای جهت‌یابی آینده؛

۷- تجدیدنظر در گفتمان حاکم بر مسائل روایت شده از جنگ و تأکید و یا عدم تأکید بخشی از آن؛

۸- تاریخی کردن موضوع جنگ، نه البته تاریخ‌زدگی در آن، بلکه بینش تاریخی صحیح برای بازتولید محصولات آن در چهارچوب نیازهای امروزی جامعه؛

۹- تلاش برای گذاشتن دیدگاه‌های مختلف تاریخ‌نگاری در منظر دید

خوانندگان با جلوگیری از هرگونه اظهارنظر در خوب یا بد بودن آن؛

۱۰- تلاش برای گردآوری مقالات از پایگاه‌های متفاوت موضوعی مانند تاریخی، علوم اجتماعی و فلسفی و خاستگاه‌های مختلف فکری حتی در حوزه‌های مخالف هم.

شاید مهم‌ترین موضوعی که این کتاب بر آن تأکید فراوان دارد، واقع‌گرایی باشد. یعنی در جنگ باید از هرگونه جزمیت یا مطلق‌گرایی و یا ولن‌گاری تاریخی که حتی ممکن است به تحریف بیانجامد، خودداری کنیم و با جلوگیری از پیش‌فرض‌ها و پیش‌داوری تاریخی و با استفاده از بینش تاریخی و منظر صحیح روایتگری، وقایع را به صورت صحیح منتقل و یا مورد نقد و بررسی قرار دهیم.

کتاب با توجه به مجموعه بودن از نویسنده واحدی برخوردار نیست؛ اما نقش دو نفر در این کتاب برجسته‌تر است: علیرضا کمری، گردآورنده و فرانک جمشیدی؛ ویراستار.

از جمله آثار علیرضا کمری می‌توان به مجموعه مقاله تاریخ به روایت فرهنگ عامه و فرهنگ جبهه و مقالات متعدد دیگر در این زمینه، اشاره کرد^۱. خانم جمشیدی نیز مقالاتی در حوزه جنگ به چاپ رسانده است^۲ از دیگر نویسندگان مهم مقالات کتاب که در این عرصه جایگاهی بسزا

تعبیر کرد و تاریخ‌نگاری را نقل و نگارش براساس آنچه که باید باشد و به نوعی خواست و تفکر فرد بر روایت اصل واقعه است. طراحی دوگانه‌ی جلد کتاب (قرمز و مشکی) نیز این ذهنیت را ایجاد می‌کند که نویسنده قصد دارد دو واژه‌ی متضاد از هم را بررسی کند، اما عنوان کتاب تا حدودی ابهام‌آمیز است. استفاده از کلمه «و» به جای «یا» در بین تاریخ‌نگاری و تاریخ‌نگاری دو مفهوم را به ذهن انسان متبادر می‌کند:

۱- عنوان براساس بیش خاص انتخاب نشده است.

۲- گردآورنده براساس تفکر این عنوان را انتخاب کرده و بر کاربرد واژه‌ها نیز تسلط خاصی داشته است، اما آگاهانه با انتخاب این کلمات خواسته است خوانندگان بر معنی دو واژه‌ی تاریخ‌نگاری و تاریخ‌نگاری و هدف او آگاهی اولیه پیدا کنند، در عین حال از برجسته‌سازی وجوه اختلاف این دو به علت اهمیت موضوع جنگ و حرف و حدیث‌های پیرامون آن خودداری کرده و حتی در مقدمه کتاب نیز علی‌رغم مطلب مشبعی که در باب تاریخ پرداخته، از پرداختن به این موضوع خودداری کرده است.

نوع فصل‌بندی و چینش مطالب کتاب چنین می‌نمایند که گردآورنده سعی داشته تا از تفکرات مختلف و دیدگاه‌های متفاوت فکری و سطح مختلف نگارش نویسندگان استفاده کند. قسمت‌هایی از کتاب که به مباحث فکری جنگ، خصوصاً آثار نگارش شده توسط آقای کمری، درودیان و خانم جمشیدی می‌پردازد، گاه ثقیل و غیرقابل فهم می‌شود؛ اما در مجموع پردازش و نگارش کتاب قابل فهم و روان است. با توجه به محتوا، سطح مخاطبان کتاب افراد تحصیلکرده و دانشگاهی و مراکز مرتبطند که تا حدودی کتاب را با محدودیت خواننده مواجه می‌کند. هرچند در برخی مقالات دایره خوانندگان بسیار محدود و در برخی قسمت‌ها استفاده کنندگان عام‌تری را شامل می‌شود. مقالات گردآوری شده برخی علمی و کاملاً براساس اصول نگارش دانشگاهی نوشته شده و برخی سطح پایین‌تری دارند؛ اما در مجموع قابل قبول هستند و ارزش مطالعه و استناددهی را دارند. اهداف گردآوری کتاب، بنا به مقدمه و مؤخره‌ی کتاب، به شرح زیر است:

۱- توجه دادن به اهمیت نگاری‌نگاری و روایت جنگ و لزوم تمایز بین این دو وجه؛

۲- برجسته‌سازی، پرهیز از پیش‌داوری و پیش‌فرض‌های ناآگاهانه در

بررسی دامنه و سطح اثرگذاری از منظر نگارش و ثبت اطلاعات جنگ و کنش و واکنش بین راویان و موضوع مورد روایت از اهداف اولیه‌ی کتاب است

- آسیب‌شناسی تاریخ‌نگاری جنگ/ فرانک جمشیدی؛ شامل: نبود امکان خردورزی در تاریخ‌نگاری جنگ/ نبود امکان نظریه‌پردازی در تاریخ‌نگاری جنگ/ تمایل تاریخ‌نگاری جنگ به جزمیت و قطعی‌نگری به جای تشکیک‌پذیری و نسبی‌گرایی/ گم بودن جایگاه «انتخاب» و «تفسیر» در تاریخ‌نگاری جنگ/ ضرورت ایجاد دیالکتیک میان روایت‌های متفاوت از جنگ به منظور بهبود وضعیت تاریخ‌نگاری جنگ/ میزان ابتدای تاریخ‌نگاری جنگ بر «روش» و «زبان» و «ساختار» تحقیقی/ بی‌توجهی به بافت موقعیتی در ظهور و رشد گزاره‌های تاریخی جنگ/ درهم تنیدگی سیاست و اندیشه در تاریخ‌نگاری جنگ/ تحدید معنا در تاریخ‌نگاری جنگ/ تکرارها و بداهت‌ها در تاریخ‌نگاری جنگ/ نبود منطق اکتشاف در تاریخ‌نگاری جنگ/ نبود تخیل شناخت شناسانه و زبان‌شناسانه در تاریخ‌نگاری جنگ/ جبرگرایی در تاریخ‌نگاری جنگ ناشی از ابتدای تاریخ این واقعه بر مفاهیم تجریدی و انتزاعی/ ابدلولوژیک شدن تاریخ‌نگاری جنگ/ آرمان شهر در تاریخ‌نگاری جنگ/ معیارهای بایسته در سنجش موفقیت تاریخ‌نگاری جنگ/ ضرورت پیوستگی تاریخ جنگ به فلسفه و علوم اجتماعی.

فصل دوم: گفت‌وگوها

- درباره‌ی تاریخ‌نگاری جنگ (پیش‌درآمدی بر دو گفت‌وگو) فرانک جمشیدی؛ شامل: تأثیر جریان نقد و پرسشگری در رشد و احیای تاریخ‌نگاری جنگ/ مقایسه‌ی محتوایی دو میزگرد درباره‌ی تاریخ‌نگاری جنگ بر مبنای پرسش‌های مطرح شده در این دو میزگرد/ تعیین مسیر حرکت تاریخ‌نگاری جنگ از پرسش‌های ماهوی درباره‌ی تاریخ‌نگاری جنگ به پرسش‌های آسیب‌شناختی.

- گفت‌وگو درباره‌ی تاریخ‌نگاری جنگ؛ تاریخی شدن یا نشدن جنگ از منظر تاریخ‌نگاری/ با راویان؛ شامل: آیا جنگ به پدیده‌ای تاریخی تبدیل شده است؟/ آیا نگاه ما به جنگ در تاریخ‌نگاری جنگ، نگاه به پدیده‌ای تاریخی شده است؟/ آیا مسائل پس از جنگ مؤید وجود نگاه به جنگ به مثابه پدیده‌ای تاریخی شده است؟/ آیا آنچه انجام شده در حکم منبع‌سازی برای تاریخ جنگ است یا تاریخ‌نگاری جنگ محسوب می‌شود؟/ یک واقعه‌ی تاریخی شده دارای چه ویژگی‌ها یا شاخص‌هایی است؟/ آیا مفهوم تاریخ‌نگاری جنگ دقیقاً به معنای ثبت و ضبط وقایعی است که عیناً در جنگ اتفاق افتاده است؟/ با چه نوع تحریف‌هایی در

درد می‌توان به آقای درودیان اشاره کرد که او نیز صاحب کتب و مقالات متعددی خصوصاً در زمینه نقد در این حوزه است^۱ در مجموع بیشتر نویسندگانی که در کتاب از آن‌ها مقاله ای آورده شده یا در گفت‌وگوها شرکت کرده‌اند، متخصص هستند.

در بررسی محتوای کتاب، باتوجه به فهرست تفصیلی، که در زمره بدایع آن است، برآن شدیم باتوجه به کامل بودن آن از آوردن توضیحات بیشتر در این قسمت خودداری و از فهرست تفصیلی استفاده کنیم. کتاب با توجه به فهرست شامل موارد و بخش‌های زیر است:

بخش اول: تاریخ‌نگاری جنگ، چالش‌ها، محدودیت‌ها، آسیب‌ها

فصل اول: مقالات

- تاریخ و تاریخ‌نگاری جنگ ایران و عراق؛ دقایق و درنگ‌ها محمد درودیان؛ شامل: ضرورت تاریخ‌نگاری جنگ/ زمان‌بند بودن حقیقت/ شأنیت تاریخی حوادث/ مناقشه بر سر تاریخی شدن یا نشدن جنگ/ تأثیر مقتضیات زمان و مکان در توصیف و توضیح و تفسیر و تبیین واقعه‌ی جنگ/ نسبت و رابطه‌ی تاریخ‌نگاری جنگ با سیاست/ تأثیر رویکردهای سیاسی - اجتماعی در تغییر روند تاریخ‌نگاری از تقدیرگرایی به تحلیل‌گرایی/ لزوم کاربست روش مناسب در نگرش به جنگ و نگارش تاریخ جنگ.

- جریان‌های تاریخ‌نگاری و تاریخ‌نگاری جنگ ایران و عراق/ علیرضا کمری؛ شامل: معرفی سه تلقی و مفهوم از تاریخ/ تأثیر مقتضیات زمان در شناخت و ادراک چیستی تاریخ/ معرفی سه جریان نقل و عقل و نقد در تاریخ‌نگاری ایران/ جریان نقل یا تاریخ‌نگاری سنتی/ جریان عقل و آغاز تاریخ پژوهی در ایران/ جریان نقد و آغاز شکل‌گیری مطالعات بین رشته‌ای در تاریخ‌نگاری/ سهم و نقش سه جریان نقل و عقل و نقد در شکل‌گیری تاریخ‌نگاری جنگ.

- تاریخ‌نگاری جنگ ایران و عراق؛ تنگناهای پیش رو/ محمد درودیان؛ شامل: عوامل مؤثر در شکل‌گیری تاریخ‌نگاری جنگ/ موانع ادراک صحیح از وقایع و رخدادها/ جنگ/ علل راه یافتن ضعف و تحریف به تاریخ‌نگاری جنگ/ معرفی محورها و ابعاد مهم جنگ ایران و عراق و تأثیر آنها در جهت‌گیری‌های راهبردی تاریخ‌نگاری جنگ.

واژگان تاریخ‌نگاری و تاریخ‌نگاری دو واژه‌ی متضاد هستند که به نوعی بینش خاص فکری دلالت می‌کنند. تاریخ‌نگاری را می‌توان نقل و نوشتن وقایع تاریخی بر اساس آنچه هست تعبیر کرد و تاریخ‌نگاری را نقل و نگارش بر اساس آنچه که باید باشد

نوشته‌ها و نانوخته‌ها

یافته است؟/ تاریخ‌نگاری جنگ چگونه می‌تواند دیالکتیک ادراک‌های متفاوت افراد از واقعه‌ی جنگ و تأثیر آن بر عملکرد کنشگران جنگ را نشان دهد؟/ تاریخ‌نگاری جنگ چگونه می‌تواند از اسطوره‌سازی فاصله بگیرد؟/ تاریخ‌نگاری جنگ چگونه می‌تواند نقد را برای مخاطبان خویش فراهم کند؟/ در فضای تبلیغی، حماسی و عاطفی حاکم بر تاریخ‌نگاری جنگ، سهم معرفت و عقل و حکمت چگونه ادا خواهد شد؟

بخش دوم: تاریخ‌نگاری جنگ؛ ظهور و بروز، رشد و شکل‌گیری

فصل اول: تاریخ‌نگاری جنگ در مرکز مطالعات و تحقیقات

جنگ سپاه

– تاریخ‌نگاری جنگ در سپاه؛ مبانئ، اهداف و ضرورت‌ها (به انضمام سه سند و یک جلسه‌ی توجیهی با (راویان)) (شهید تقی رضوانی، جوان زمان‌زاده و داود رنجبر)؛ مبانئ تاریخ‌نگاری جنگ در بخش جنگ دفتر سیاسی/ ضرورت‌ها و اهداف تاریخ‌نگاری جنگ در بخش جنگ دفتر سیاسی/ مقدمات اولیه‌ی شکل‌گیری بخش تاریخ جنگ در دفتر سیاسی/ انتقال بخش تاریخ جنگ از دفتر سیاسی به مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ سپاه؛ معرفی اهداف و بخش‌های فعال

– شرحی بر روش تاریخ‌نگاری در مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ سپاه/ مجید نداف: مروری بسیار اجمالی بر چگونگی ثبت و ضبط وقایع جنگ در مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ سپاه از ابتدای شکل‌گیری تاکنون/ معرفی یافته‌های تحقیقات مرکز در قالب عناوین انتشار یافته و دسته‌بندی این آثار/ روش شناسی مطالعه و تحقیق درباره‌ی جنگ ایران و عراق در مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ سپاه/ روش شناسی مطالعه در روز شمار جنگ؛ بیان مسئله، اهداف، پرسش‌ها، مفروضات، مبانئ نظری، روش تحقیق/ روش شناسی مطالعه در بررسی‌های تحلیلی؛ بیان مسئله، اهداف، پرسش‌ها، مفروضات، مبانئ و ملاحظات نظری، روش تحقیق/ روش شناسی مطالعه در گزارش‌های مستند؛ بیان مسئله، اهداف، پرسش‌ها، مفروضات، مبانئ نظری، روش تحقیق

– نیازسنجی اطلاعاتی و درآمدی نو بر راهبردهای تاریخ‌نگاری مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ سپاه/ امیر رزاق‌زاده؛ مسئله‌ی پژوهش؛ نیازسنجی از کاربران و تولیدکنندگان و پردازشگران اطلاعات در حوزه‌ی

عرصه‌ی تاریخ‌نگاری جنگ مقابله شده است؟/ چه عواملی در راه یافتن تحریف به تاریخ‌نگاری جنگ مؤثر است؟

– گفت‌وگو درباره‌ی تاریخ‌نگاری جنگ؛ آسیب‌ها و تهدیدها/ با راویان و محققان؛ شامل: آیا استقلال و انتزاع از واقعه‌ی جنگ و تبعات آن به هنگام نگارش تاریخ جنگ شدنی است؟/ آیا در صورت استقلال و انتزاع از واقعه‌ی جنگ، بین تاریخ نگاشته شده و جنگ رابطه‌ی تنگاتنگی وجود خواهد داشت؟/ چگونه می‌توان تاریخ واقعه‌ی جنگ را به آگاهی تاریخی جامعه منضم کرد؟/ آیا تاریخی که تاکنون درباره‌ی جنگ هشت ساله نوشته شده به ساحت آگاهی عمومی ورود کرده است؟/ تاریخ‌نگاری جنگ که اکنون موجود است، نسبت خود را با واقعیت و ماهیت جنگ چگونه تعریف می‌کند؟/ آیا در صورت تداوم پنهان موقعیت جنگ، امکان تاریخ‌نگاری دقیق جنگ وجود دارد؟/ تاریخ‌نگاری جنگ در بخش ارزیابی‌ها و تحلیل‌ها و داوری‌ها تا چه حد به اسناد و مدارک اتکا دارد؟/ آیا تاریخ‌نگاری جنگ در شرح وقایع در پی ارتباط با مسئله یا مشکله‌های جامعه‌ی خویش است؟/ آیا مخاطب تاریخ جنگ به کارآمدی‌های این تاریخ در حل مشکلات و مسائل جامعه‌ی پس از جنگ واقف است؟/ روش‌های نقد تاریخ‌نگاری جنگ کدام‌اند؟/ آیا تاریخ‌نگار جنگ تحت تأثیر نظم سیاسی قرار دارد؟/ آیا در تاریخ‌نگاری جنگ، تفکر تاریخی به یک هنجار تبدیل شده است؟/ آیا تاریخ‌نگاری جنگ توانسته است منطق وقوع این حادثه را به گونه‌ای توضیح دهد که نزد مخاطبان این تاریخ، قابل دفاع باشد؟/ آیا تاریخ‌نگاری جنگ توانسته است جنگ را به یک دغدغه‌ی ملی تبدیل کند؟/ چرا ذیل تاریخ‌نگاری جنگ، تاریخ مدونی درباره‌ی سیاست‌های دفاعی و استراتژیک ایران در برهه‌های متفاوت تاریخی وجود ندارد؟/ جایگاه تفکر و اندیشه و طرح سؤال در تاریخ‌نگاری واقعه‌ی جنگ کجاست؟

– گفت‌وگو درباره‌ی تاریخ‌نگاری جنگ؛ بی‌طرفی تاریخی/ با دکتر داوری شامل: آیا جنگ به یک پدیده‌ی تاریخی تبدیل شده است؟/ به چه اعتبار آن را پدیده‌ی تاریخی شده می‌دانیم؟/ چه استدلال‌هایی ثابت می‌کند که جنگ هنوز تاریخی نشده است؟/ چه ابعاد و پیامدهایی جنگ را از حیث تاریخ‌نگاری مهم و برجسته می‌کند؟/ آیا تاریخ‌نگاری جنگ در ثبت و ضبط پیروزی‌ها و شکست‌های جنگ منصفانه و بی‌طرف عمل کرده است؟/ آیا در تاریخ‌نگاری جنگ ضعف‌ها و قوت‌ها به یکسان بازتاب

تاریخ‌نگاری جنگ با تمرکز بر مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ/ ضرورت‌های انجام و اجرای پژوهش/ اهداف پژوهش/ فرضیه‌های پژوهش/ جامعه‌ی آماری پژوهش/ روش پژوهش/ روش تجزیه و تحلیل یافته‌های پژوهش/ نتایج به دست آمده در خصوص متغیر وابسته‌ی پژوهش (میزان رضایتمندی)/ پیشنهادهای (راهبردهایی برای افزایش توانمندی‌های مرکز)

فصل دوم: تاریخ‌نگاری جنگ در ارتش

- پیش‌درآمدی بر شکل‌گیری تاریخ‌نگاری هشت سال دفاع مقدس در ارتش/ مسعود بختیاری: علل تأخر ظهور و بروز تاریخ‌نگاری جنگ در ارتش/ نخستین تلاش‌ها در ارتش برای تهیه و تدوین تاریخ‌نگاری جنگ/ روش‌شناسی تاریخ‌نگاری جنگ در دافوس/ چگونگی ادامه و استمرار تاریخ‌نگاری جنگ در ارتش از زمان انتصاب شهید صیاد شیرازی به فرماندهی نیروی زمینی/ بازتاب تاریخ‌نگاری جنگ در متون آموزشی دانشکده‌ی افسری نیروی زمینی/ تداوم تاریخ‌نگاری جنگ در چارچوب فعالیت هیئت معارف جنگ/ ادامه‌ی حیات هیئت معارف جنگ پس از شهادت صیاد شیرازی/ تأسیسات دفتر مطالعات و تحقیقات در ارتش.

فصل سوم: مقالات

- فرا شدن از تبلیغ و رسیدن به تبیین در تاریخ‌نگاری جنگ - دفاع مقدس/ علیرضا کمری: مروری بر پیشینه‌ی تاریخ‌نگاری جنگ در ایران/ تاریخ هردوت: نخستین تلاش‌ها برای ثبت و ضبط وقایع جنگ/ از تاریخ بلعمی تا ناسخ التواریخ؛ سامان یافتن تدریجی تاریخ‌نگاری جنگ/ نهضت ترجمه‌ی کتب تاریخی در ایران/ نبود اندیشه و مشی منسجم و منضبط دفاعی و جنگی؛ مانع رشد و تحول تاریخ‌نگاری جنگ در ایران/ از انقلاب مشروطه تا جنگ جهانی اول؛ ظهور تاریخ‌نگاری باستانی‌گرا/ وقوع جنگ جهانی دوم؛ شکوفایی تاریخ‌نگاری جنگ در غرب و ترجمه‌ی رمان‌های تاریخی در ایران/ موانع جدی بر سر راه رشد و توضیح تاریخ‌نگاری جنگ در ایران/ شکل‌گیری و رشد تاریخ‌نگاری جنگ یا دفاع مقدس/ تاریخ‌نگاری جنگ در سپاه/ گذری و نظری بر تولیدات تاریخ‌نگارانه‌ی جنگ در سپاه - تاریخ‌نگاری جنگ؛ ناگفته‌ها و نانوشته‌ها / کاوه بیات: سال‌های نخست جنگ؛ پیشگامی پژوهشگران غربی برای تدوین تاریخ‌نگاری جنگ/ سال‌های میانی و نهایی جنگ؛ تکان و تکاپو در داخل کشور برای تدوین تاریخ‌نگاری جنگ/ مروری بر تولیدات مکتوب مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ سپاه/ گذری بر دو سال جنگ؛ تاریخ‌نگاری جنگ با

رویکرد تبلیغی - توجیهی/ نبرد فاو؛ ظهور نخستین علایم شکل‌گیری یک رویکرد جدی به تاریخ جنگ/ اهتمام مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ سپاه به انتشار مجموعه‌ی سیری در جنگ ایران و عراق/ انتشار گزارش‌های عملیات گام دیگر مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ در جهت تدوین تاریخ/ انتشار گزارش‌های داخلی از دست‌اندرکاران جنگ؛ کوششی برای ارائه تصویر دقیق‌تر از تاریخ جنگ/ خرمشهر در جنگ طولانی؛ نمونه‌ای از تک‌نگاری‌های جنگ/ سهم و جایگاه ارتش در تدوین تاریخ جنگ/ مسائل بحث نشده‌ی جنگ

فصل چهارم: گفت‌وگو

- گفت‌وگو درباره‌ی تاریخ جامعه جنگ؛ چیستی، مبانی، ضرورت‌ها، ملاحظات/ با سردار باقرزاده: آیا بنیاد شهید حفظ آثار و ارزش‌های دفاع مقدس رویکرد تاریخی به جنگ دارد؟/ طراحی پروژه‌ی تهیه و تدوین تاریخ جامعه جنگ به چه ضرورت‌هایی نظر داشته است؟/ مبانی انجام و اجرای این پروژه چه بوده است؟/ چه تلقی و معنایی از تاریخ جامع جنگ وجود دارد؟/ تهیه و تدوین تاریخ جامع جنگ با نظر داشت چه ملاحظاتی صورت گرفته است؟

بخش سوم: روایت و تاریخ‌نگاری جنگ؛ چیستی روایت و چرایی و چگونگی تغییر آن

فصل اول: مقالات

- درآمدی بر مطالعه‌ی نشانه‌شناسی روایت/ علیرضا کمری: تأمل در معنی واژگان روایت/ روایت از منظر مطالعات ادبی/ روایت از منظر مطالعات فقهی/ روایت از منظر مطالعات زبان‌شناختی/ گستره مصداقی روایت در گفتار، نوشتار، تصویر/ معرفی مهم‌ترین شاخصه‌های روایت از منظر و رویکرد نشانه‌شناسی

- شناسایی زمینه‌ها و عوامل مؤثر بر تغییر روایت جنگ/ محمد درودیان: تأثیرپذیری فهم و ادراک از زمان و مکان/ تأثیرپذیری روایت از فهم و ادراک زمان‌مند و مکان‌مند/ سقوط صدام؛ تحول جدی در نوع نگارش به موضوع جنگ و مسائل متعدد آن/ گسترش فضای نقد پس از جنگ؛ عامل مؤثر در ظهور و بروز روایت‌های انتقادی از جنگ/ بازدید از مناطق عملیاتی؛ تقویت روایت‌های حماسی - عاطفی از جنگ

- روایتگری (جنگ)؛ ملاحظات، آسیب‌ها و تهدیدها/ محمد جان‌پور: علل ظهور و بروز گفتار روایتگری (جنگ)/ ملاحظات عمده در طرح

گردآورنده سعی داشته از تفکرات مختلف و دیدگاه‌های متفاوت فکری و سطح مختلف نگارش نویسندگان استفاده کند

نوشته‌ها و نانوشته‌ها

نوشته‌ها و نانوخته‌ها

و تحقیقات از جنگ روایت چرایی و چگونگی جنگ باشد، روایت دفتر از جنگ چه ابعادی از این واقعه را می‌کاود؟/ چنانچه روایت مرکز از جنگ را تشریح مناسبات نظامی جنگ بدانیم، آیا می‌توان پذیرفت در روایت دفتر از جنگ، تشریحات مناسبات انسانی هدف بوده است؟/ آیا می‌توان حاصل دفتر از جنگ را تهیه‌ی شناسنامه‌ی فرهنگی جنگ هشت ساله‌ی ایران و عراق دانست؟/ روایت کنونی دفتر از جنگ آیا نهایتاً جنگ را به مخاطبان خویش معرفی می‌کند یا انسان جنگ را؟/ آیا می‌توان گفت محوریت انسان در روایت دفتر از جنگ موجب فرا زمانی و فرا مکانی شدن این نوع روایت شده است؟/ آیا اهتمام دفتر به جست‌وجوی صحنه‌های نو و شگفت‌آور در خاطرات جنگ، این نوع روایت از جنگ را به مرز مبالغه‌گویی نزدیک نمی‌کند؟/ آسیب‌ها و آفت‌هایی که در پی نوجویی در خاطرات جنگ، آثار روایی دفتر را تهدید می‌کند چیست؟/ آیا نوع روایت شکل گرفته در دفتر ناشی از نقطه‌ی عزیمت این حرکت و تجاربی است که طی هجده سال از تأسیس به این سو به آن دست یافته است؟/ آیا دفتر در تولید آثار روایی از جنگ می‌تواند نقطه‌ی عزیمت کنونی خود را به نقطه‌ی عزیمت دیگری به نام ترسیم ضرورت‌های یک حادثه‌ی بزرگ تغییر دهد؟/ در تعیین رویکرد فعلی دفتر به روایت جنگ، دغدغه‌ی وقوع احتمالی جنگ در آینده تا چه حد سهم و نقش داشته است؟/ آیا صرف گردآوری تجارب انسانی جنگ، به مثابه مرکز ثقل روایت دفتر از جنگ، می‌تواند دستمایه یا مبنای روایت جنگ در آینده و اتصال آن به جنگ گذشته باشد؟/ آیا می‌توان وجه تکرارپذیر حوادث بزرگی چون جنگ را شناسایی کرد و آن را مرکز ثقل روایت‌های متعدد از جنگ قرار داد؟/ آیا نقد و بررسی و آسیب شناسی تمام آن چه طی دو دهه‌ی اخیر درباره‌ی جنگ تولید شده و به روایت جنگ پرداخته، می‌تواند جنگ گذشته را به جنگ آینده ببیند؟/ آیا این پیش‌بینی تحقق‌پذیر است که در آینده، آثار روایی مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ در یک نقطه به آثار دفتر ادبیات و هنر مقاومت تلاقی پیدا کند.

فصل سوم: ضمیمه‌ها؛ سخنرانی‌ها

ضمیمه‌ی اول: روایت جنگ در اردوهای راهیان نور/ مرتضی

مصطفوی

ضمیمه‌ی دوم: منشور روایتگری/ حسین یکتا

مؤخره: فرانک جمشیدی

بررسی محتوای کتاب، این نکته را به ذهن متبادر می‌کند که شاید انتخاب این نام برای کتاب، بیشتر از آن که بر محتوای آن دلالت داشته باشد، خواست شخصی گردآورنده بوده است

و پردازش مسئله‌ای به نام آسیب‌شناسی گفتمان روایت‌گری (جنگ)/ ضرورت‌ها و اهداف مطالعه‌ی گفتمان روایتگری (جنگ)/ گونه‌شناسی روایت (جنگ) براساس نوع ارتباط راوی و مخاطب/ بازشناسی عوامل اخلال در روابط میان مخاطب و راوی (جنگ)/ بازشناسی آسیب‌های گفتمان روایتگری (جنگ)

- فرماندهان جنگ به روایت هم‌زمان و هم‌تنگان نظامی آنها (مطالعه‌ی موردی: نگین شماره‌های ۱۱ و ۱۶، ویژه‌نامه‌های شهید احمد کاظمی و شهید حسن باقری) | فرانک جمشیدی: بازشناسی مسئله‌ی اصلی در تهیه و تدوین تاریخ فرماندهان جنگ/ بازشناسی ضرورت‌های اولیه در تهیه و تدوین تاریخ فرماندهان جنگ/ بازشناسی اهداف مهم در تهیه و تدوین تاریخ فرماندهان جنگ/ پرسش‌های محتمل در تهیه و تدوین تاریخ فرماندهان جنگ/ معرفی فرضیه‌ای که نقد تاریخ فرماندهان جنگ درصدد اثبات یا رد آن است/ معرفی هدفی که نقد تاریخ فرماندهان جنگ دنبال می‌کند. ضرورت تمرکز تاریخ فرماندهان جنگ بر چرایی به جای چگونگی/ آسیب‌شناسی ناشی از تمرکز تاریخ فرماندهان جنگ بر چگونگی بر جایی چرایی/ تحلیل آسیب شناختی شواهد مثال‌ها از تاریخ فرماندهان جنگ/ معرفی راهکارهای پیشنهادی: تشکیک‌های سه‌گانه به تاریخ فرماندهان جنگ

فصل دوم: گفت‌وگو درباره‌ی خاطره‌گویی، به مثابه گونه‌ای از روایت جنگ در دفتر ادبیات و هنر مقاومت/ با مرتضی سرهنگی و هدایت‌الله بهبودی

روایت دفتر ادبیات و هنر مقاومت از جنگ چه نوع روایتی است؟/ این روایت حاصل کدام نوع نگاه به جنگ است؟/ ساختار فعلی ادبیات جنگ در دفتر ادبیات و هنر مقاومت و نوع سازمان‌دهی آن و متدولوژی به کار رفته در تولید آثار روایی این دفتر، برآیند کدام رویکرد به جنگ است؟/ مبنای این روایت در دفتر چه بوده است؟/ دفتر ادبیات و هنر مقاومت درباره‌ی ادامه و استمرار این نوع روایت در آینده، به چه چشم‌اندازهایی نظر دارد؟/ اگر آن چه مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ تاکنون از جنگ منتشر کرده در حکم پیکر و کالبد روایت جنگ باشد، آیا آثار دفتر را می‌توان در حکم روح و باطن روایت جنگ دانست؟/ آیا این نوع تفکیک از روایت‌های جنگ، اعتباری و حاصل فاصله‌گیری از جنگ است؟/ برون‌داد روایت فعلی دفتر از جنگ چیست؟/ اگر روایت مرکز مطالعات

تلاش گردآورنده در انتخاب مقالات مرتبط با موضوع هر بخش در خور تقدیر است. او سعی کرده است از تمامی موارد و منابعی که می‌تواند به روشن شدن موضوع کمک کند، استفاده نماید. مقالات، گفت‌وگوها، اسناد و حتی سخنرانی‌ها

دارد، اما ارتباط آن با دو بخش دیگر دقیقاً مشخص نیست. احتمالاً تلاش گردآورنده آوردن این بخش در تبیین بیشتر موضوع بوده است.

علاوه بر تلاش گردآورنده در انتخاب مقالات مرتبط با موضوع هر بخش در خور تقدیر است. او سعی کرده است از تمامی موارد و منابعی که می‌تواند به روشن شدن موضوع کمک کند، استفاده نماید. مقالات، گفت‌وگوها، اسناد و حتی سخنرانی‌ها.

۷- در دسته‌بندی مطالب بخش‌ها که در ذیل فصل‌ها آمده، معمولاً ابتدا مقالات، بعد گفت‌وگو و سپس سایر منابع می‌آمده که در بخش دوم این گونه نیست و دو مقاله را عنوان فصل داده و در ذیل مقالات نیابوده است که از نظ چپش درست نیست، احتمالاً گردآورنده با فصل قرار دادن دو مقاله، سعی در مهم جلوه دادن موضوع مورد مقاله و اهمیت آن در کتاب داشته است.

۸- یکی از سؤالات مهم درباره این کتاب، سطح مخاطبان آن است. آیا این کتاب سعی دارد تا با عموم جامعه ارتباط برقرار کند یا مخاطبان آن سطح تحصیل کرده و دانشگاهی و متخصصان این حوزه هستند؟ بررسی مقالات و گفت‌وگوها نشان می‌دهد که گردآورنده منابع را از سطوح مختلف انتخاب کرده و سعی کرده حوزه مخاطبان آن به علت اهمیت موضوع از گستره بیشتری برخوردار باشد. در ضمن نشان دهد که دیدگاه‌های موجود در این حوزه چه تفاوت و تشابه‌ها و چه مقدار از زمینه علمی برخوردار می‌باشد.

۹- مقالات و گفت‌وگوها قبلاً یک بار و یا بعضاً دو بار در فصلنامه نگین یا سایر جاها چاپ شده است. علت این که گردآورنده مقالات چاپ شده را، که اغلب در دهه‌ی ۸۰ به چاپ رسیده‌اند، مجدداً گرد آورده است، می‌تواند بیانگر اهمیت موضوع باشد، اما این ابهام را نیز دارد که چرا هیچ مقاله تازه‌ای در این حوزه در کتاب استفاده نشده است و یا هیچ ویرایش مجدد و بازنگری بر محتوای مقالات آن صورت نگرفته است.

۱۰- آوردن چند مقاله از برخی نویسندگان خاص، این سؤال را پیش می‌آورد که چرا گردآورنده خصوصاً در قسمت مقالات از مقالات افراد خاص استفاده کرده است؟ آیا تعداد افراد متخصص در این حوزه کم است یا تعداد مقالات نگاشته شده محدود؟ یا گردآورنده خواسته است تفکر و ایده خاصی را در کتاب مطرح کند؟ البته هر دو مورد به نوعی صحیح است.

نقد و بررسی کتاب

این کتاب از دیدگاه‌های مختلفی قابل بررسی است. طراحی جلد کتاب مناسب است و دو رنگ بودن طرح آن، بیانگر آن است که گردآورنده در نظر داشته است دو موضوع مشترک از نظر محتوایی و در عین حال تا حدودی متفاوت از نظر برداشت ارائه دهد. طرح روی جلد، به نحو استادانه‌ای واژه تاریخ‌نگاری و تاریخ‌نگاری را در یک کلمه تداعی و بر آن تأکید می‌کند، توجه خواننده را به نکته اتکاء کتاب در موضوع جنگ جلب می‌کند. در ترجمه عنوان کتاب به انگلیسی در پشت جلد از واژه تاریخ‌نگاری (Histography) استفاده شده، اما در مورد تاریخ‌نگاری معادلی نیامده که علت آن معلوم نیست.

۲- فهرست تفصیلی کتاب در زمره مواردی است که کمتر در کتب دیگر دیده شده و از نقاط قوت کتاب به شمار می‌رود و در دسترسی اجمالی خواننده به محتوای کتاب نقش مهمی دارد.

۳- مقالات منتخب سعی شده به نحوی در قالب بخش‌ها و فصل‌ها دسته‌بندی گردد تا جنبه‌های مختلف تاریخ‌نگاری و تاریخ‌نگاری مورد بررسی قرار گیرد و در واقع نوعی رویکرد انتقادی مد نظر بوده است. اما بررسی مقالات نشان می‌دهد که جز در یک مورد (جریان‌های تاریخ‌نگاری و تاریخ جنگ ایران و عراق) که اتفاقاً توسط گردآورنده نگاشته شده، مورد مستقیم دیگری دیده نمی‌شود. اما در محتوای برخی مقالات و گفت‌وگوها، نگاهی آسیب‌شناسانه و منتقد دیده می‌شود. بررسی محتوای کتاب، این نکته را به ذهن متبادر می‌کند که شاید انتخاب این نام برای کتاب، بیشتر از آن که بر محتوای آن دلالت داشته باشد، خواست شخصی گردآورنده بوده است.

۴- نوع چپش مطالب در کتاب در قالب فصل‌ها تا حدودی ابهام دارد، چنانچه جنگ به عنوان یک موضوع مدنظر باشد، به نظر می‌رسد اگر بخش دوم تحت عنوان تاریخ‌نگاری جنگ، ظهور و بروز، رشد و شکل‌گیری، به اول کتاب منتقل می‌شد برای آشنایی ذهن خوانندگان با موضوع و برقراری ارتباط با آن مفیدتر بود و بخش اول (تاریخ‌نگاری جنگ، چالش‌ها، محدودیت‌ها، آسیب‌ها) در جای بعد قرار گیرد.

۵- بخش دوم (روایت و تاریخ‌نگاری جنگ، چپستی روایت و چرایی و چگونگی تغییر آن) هر چند از نظر محتوایی ارتباط مستقیم با موضوع

نوشته‌ها و نانوخته‌ها

فهرست تفصیلی کتاب در زمره مواردی است که کمتر در کتب دیگر دیده شده و از نقاط قوت کتاب به شمار می‌رود و در دسترسی اجمالی خواننده به محتوای کتاب نقش مهمی دارد

به مدخل و توضیحات اولیه بوده و جای کار بیشتری در این زمینه وجود دارد، به طوری که بسیاری از مطالب مطرح شده را می‌توان در حد طرح موضوع دانست.

پی‌نوشت

۱. سرپرست گروه اسناد مرکز اسناد استان قدس رضوی
 ۲. از کتاب‌های آقای کمری می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:
 - یاداد خاخره ناشر: سوره مهر، چاپ اول؛ ۱۳۸۳؛ و یاد مانا، انتشارات سوره مهر، چاپ دوم ۱۳۸۸.
 - مجموعه کتاب‌های «فرهنگ جبهه».
 - «نگارگر تاریخ» که گزینه‌های است از تاریخ بیهقی.
- مقالات:
- مجموعه مقالات «تاریخ به روایت فرهنگ عامه و فرهنگ جبهه» کتاب مقاومت/ نشریه، سال انتشار ۶۸/۳۱ الی ۶۸/۷۲۱.
 - درآه‌دی بر مقدمات تاریخ‌نگاری جنگ هشت ساله ایران و عراق؛ در کتاب «چهارمین کنفرانس بررسی دفاع مقدس».
 - رز هزرا؛ در مجموعه مقالات ویژه دفاع مقدس «تشریح نامه‌ی پژوهش شماره ۹ تابستان ۷۷».

- خاطره‌نویسی به مثابه‌ی دانش و روش؛ کتاب ماه هنر - تیر و خرداد ۸۴
- مجموعه مقاله‌هایی که ذیل عنوان «یک کتاب در یک نگاه» با نام مستعار - ع. ک. همدانی - در نشریه‌ی رشد معلم از سال ۷۰ الی ۷۳ به‌طور متناوب چاپ شده است.
- ۳. از مقالات خانم جمشیدی می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:
 - نظریه‌پردازی را به اهلیش بسپارید: «سوره ۱۲، آبان و آذر ۸۳»
 - نگاه بکر به باکری امکان‌پذیر است؟ «نگین ۲۰، بهار ۸۶»
 - گونه‌شناسی روایت‌های جنگ «مطالعات ملی ۳۴، ۱۳۸۷»
 - اگر روزی تاریخ بمیرد کتاب ماه ادبیات و فلسفه ۹۷/ آبان ۸۴
 - هویت، روایت، جنگ؛ فصلنامه مطالعات ملی ۲۳، ۱۳۸۴.
 - ۴. از آثار آقای درودیان می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

کتاب‌ها:

- الف: مجموعه پنج جلدی سیری در جنگ (۱- خونین شهر تا خرمشهر
- ۲- خرمشهر تا فلو ۳- فلو تا شلمچه ۴- شلمچه تا حلبچه ۵- پایان جنگ)
- ب: مجموعه پنج جلدی نقد و بررسی جنگ (۱- پرسش‌های اساسی جنگ ۲- اجتناب ناپذیری جنگ ۳- علل تلاوم جنگ ۴- روند پایان جنگ ۵- گزینه‌های راهبردی در جنگ) ج: سایر کتاب‌ها - خرمشهر در جنگ طولانی - آغاز تا پایان (این کتاب مستقل در واقع جلد ششم مجموعه سیری در جنگ است) - نبرد در شرق بصره) مقالات (بیش از ۲۰ مقاله درباره جنگ ایران و عراق) در فصلنامه‌های نگین، سیاست دفاعی و کتاب مجموعه مقالات

۱۱- نویسندگان مقالات و شرکت کنندگان گفت‌وگوها را از منظر دیگری نیز می‌توان بررسی کرد. گردآورنده کتاب سعی داشته است دیدگاهی را هم از کسانی که در جنگ درگیر و بعد از آن با مراکز جنگ در ارتباط بوده‌اند؛ و هم از گروهی که از بیرون به جنگ می‌نگرند، بیاورد که در عین حال کامل کننده موضوع مقالات نیز باشد.

۱۲- گردآورنده در مقدمه کتاب سعی داشته است با طرح مباحثی در اطراف موضوع، هدف خود را از چاپ مجموعه مقالات مشخص کند، اما جا داشت توضیحات بیشتری در مورد هدف، نحوه انتخاب و گردآوری، علت دسته‌بندی ارائه دهد.

۱۳- با توجه به اشراف گردآورنده به موضوع مورد بحث، که از مقالات و گفت‌وگوهای وی در کتاب مشخص می‌شود، به جا بود در مؤخره بحث به جمع‌بندی مطالب ارائه شده بپردازد، هرچند این کار را خانم جمشیدی، ویراستار کتاب انجام داده است، اما ارائه یک جمع‌بندی از کلیه مطالب ارائه شده با توجه به تنوع محتوا و سطح مختلف کتاب ضروری به نظر می‌رسد.

۱۴- فهرست تفصیلی کتاب دسترسی اجمالی به آن را ممکن می‌سازد، اما کتاب هیچ نمایه‌ای ندارد. لازم بود تا برخی نمایه‌ها برای دسترسی آسان به مطالب تهیه گردد.

۱۵- هرچند مقالات گردآوری شده یک بار و حتی دو بار در جایی دیگر چاپ شده است، اما از حیث موضوع و مضمون و تفکر در جمع‌آوری آن بدیع هستند. بررسی سایر منابع چاپ شده در حوزه جنگ نشان می‌دهد که تاکنون چنین مجموعه‌ای با این محتوا تدوین نشده است. هرچند برخی مجلات مانند نگین (۱۳)، گفت‌وگو (۲۳) ویژه‌نامه‌هایی در مورد تاریخ‌نگاری گردآوری کرده بودند و کتاب‌هایی با مضمون عقل‌گرایانه و رویکرد آکادمیک مانند پرسش‌های اساسی در جنگ، یا راهبردهای جنگ به نگارش درآمده‌اند؛ اما جای خالی چنین مجموعه‌ای حاوی دیدگاه‌های متفاوت و در عین حال علمی، خالی بود.

۱۶- سعی کتاب در پاسخ به سؤالاتی مانند میزان حق دانستن افراد خارج از حیطه جنگ، میزان ورود افراد آکادمیک در حیطه تاریخ‌نگاری جنگ، میزان توجه به خواست‌ها و سلاقی مختلف در تفسیر وقایع جنگ، افراط و تفریط در بینش و روش تاریخ‌نگاری جنگ، جایگاه و کارکرد مراکز مرتبط با تاریخ جنگ در رابطه با آن، ترویج گفتمان بین آراء و دیدگاه‌ها، قابل تقدیر است، اما به نظر می‌رسد توضیحات در حد ورود